

Ірина Добрянська, канд. філол. наук

“Дух руїни” у романі Уласа Самчука “Марія”

Роман У. Самчука “Марія” присвячений “матерям, що загинули голодною смертю на Україні в роках 1932-1933”[1, 5]. Однак це не означає, що своєю присвятою автор визначив тему твору. Тема роману “Марія” значно ширша. Вона належить до тих панорамних тем про українське село, які Г. Штонь назвав “випробуванням на живучість та міцність в соціально-політичних струсах ідеї української державності”[2, 227]. Ці “випробування” найтісніше пов’язані з початком тривожного ХХ століття: війною, революцією сімнадцятого року, організацією колгоспів, розкуркуленням українського селянства та штучно створеним в Україні голодомором. Саме тому вже у другій частині (“Книга днів Марії”) і особливо у третій (“Книга про хліб”) твір перестає бути “агіографічною повістю”, “хронікою одного життя”. Він набирає ознак літопису процесу руйнування України, послідовно продуманого верховодами більшовизму. Завершуючи другу частину роману, У. Самчук писав: “Настав початок кінця... Йшов, ступав і перемагав жорстокий дух руїни, і не було йому спину, бо ані Корній, ні Марія, ні сотні, тисячі Корній і Марій не знали, і не могли знати, що близиться їх занепад, їх кінець”[1, 124]. Висловлені з цього приводу думки, подеколи подані з публіцистичною пристрасстю, впливають із жорстокості тогочасної реальності. Адже селянство не могло зорієнтуватися в тому, що відбувалося навколо нього і з ним. Інформація більшовицької пропаганди була недостовірною. Тому у другій та третій частинах твору разом із розкриттям психології своїх героїв, письменник створював конкретне історико-соціальне тло для розгортання подій. Про два плани зображення у романі (психологічний та соціальний) уже говорив Г. Костюк [3, 503]. Однак ця теза, висловлена побіжно літературознавцем, не отримала подальшого розгортання. Тим часом у романі У.

Самчук зображення стосунків нової (більшовицької) влади з українським селянством виходить на перший план. Так, у другій частині твору (“Книга днів Марії”) бачимо цілковиту безпорадність селян у намаганнях розібратися у суті історичних перепетій, коли через українське село кілька разів проходять різні фронти. Правда, одного разу (епізод у другій частині роману) у кількох селян був намір піти з петлюрівцями. Але мобілізації тут належним чином не zorganizували. І вони знову повернулися до звичного хліборобського життя. Із наростанням гуркату гармат зі Сходу зневірені селяни пов’язали “настоящую” властв. Такою була історична правда і У. Самчук не погрішив проти неї.

Привертає увагу спроба письменника мотивувати сліпу довірливість селянства до більшовиків. Вона пов’язана з образом Архипа, якого історії України вчили вчителі-шовіністи, а поглиблювали ці знання офіцери російської армії, де він служив. (Традиційний шлях денационалізації українців, відомий з літературних творів ще ХІХ ст.). Наближення російських військ не видавалося Архипові небезпечним: адже це йшли брати. Не відчував він ляку і перед приходом більшовиків. Та сталося так, що саме Архип був одним з перших, хто сповна відчув на собі любов східного брата. Прозріння і спроба протидії коштували героєві життя.

Світлий промінчик у загальній суспільній темноті У. Самчук асоціював з образом наймолодшого сина Марії та Корнія — Лавріна. Він один щиро переконаний, що підтримувати потрібно Петлюру. Але таким людям у репресивній державі місця не було: його чекав арешт. А у “Пролетарской правде” (така газета й справді тоді виходила) у день ув’язнення Лавріна з’явилася стаття його брата Максима Перепутька. Максим заявляв, що зрікається своїх “батьків-кулаків”, осуджував і вимагав “суворої кари своєму бувшому братові Лаврінові, який став до послуг петлюрівської контрреволюції і своєю злочинною діяльністю свідомо шкодив ростові соцбудівництва нашої країни”[1, 148].

Використавши конфліктну ситуацію Максима, як представника нової влади, що у френчі й галіфе “звідкись” з’явився у селі з “шестибійним наганом”, У. Самчук показує, якими шляхами буде здійснюватися сатанинський задум руйнування досить заможного українського села, його твердої економічної бази, віками усталеної духовності. Першим ударом для селян була пропаганда бездуховності та аморальності

(“релігія — опіум народу”, “жінка не буде більше рабою чоловіка, ...бо любва і тому подобне не існує...”, “марксізм дасть змогу менше працювати, а більше мати”) [1, 123]. Чиновницький вигляд Максима, його зверхнє ставлення до односельців переконливо засвідчували, що саме він — зняряддя здійснення накреслених заходів руйнації українського села, України.

Уже з перших рядків “Книги про хліб” читач бачить, як радянська влада набирала темпів і сили, а життя працюючого українського села набирало спонтанних форм. Використавши кінематографічний прийом кадрів, У. Самчук змальовує хаос і грабіж, принесений “визволителями”, даючи можливість відчутти розтерзану душу селянина. Цьому сприяє динамічне чергування діалогічно-монологічного мовлення персонажів і невласне прямої мови, в якій автор увиразнює вагомі деталі, панорамний погляд на ситуацію і сконденсовані оцінки подій, людей, ідеологій. Ось зразок такого кадрування: “Як перестріляють,- каже Корній,- візьми, Маріє, хлопця, і підете перевернете на Довгій конюшину. Я покосив її вчора, і хіба вони дадуть довести до пугтя. А я піду на сходку. Чогось знову десятник загадував. Знов якась контрибуція грім би їх побив” [1, 124]. Все скінчилося тим, що обоз військових під червоним прапором у розхристаних сорочках, “з немитими лицами” і “чорними брудними руками” за наказом старшого забрав цю конюшину. Марії при тім пояснили: “Тепер савецкая власть. Не бойсь, товарищ Ленін всьо заплатіт”. Ще й присоромили: “Он тебе всю памещіцкую землю отдал, а ти крічш” [1, 125]. Не з кращими новинами повернувся і Корній. За “розвборсткою” їм випало віддати корову. Так розпочався та “успішно пішов процес” обдирання українського села. Селяни починають розуміти: “прийшли банди голодранців, які доконають” [1, 126]. У романі неодноразово з’являється цікава деталь: вночі перестали гавкати собаки: не стало злодіїв — появилися грабіжники.

Перманентне пограбування селян призвело до зубожіння, відчутно впливало на хліборобську психологію, підриваючи бажання самовідданої праці. Отже, дихнуло руйною на споконвічну хліборобську психіку: працювати для інших — великого ентузіазму не було. Загадкою стала для них і пропагована соціальна рівність при неоднаковому ставленні до праці. Обурювала повна некомпетентність нових господарів. Все разом і спричинилося до того, що селянин, який кожної

весни впевнено виходив на поле і завжди знав, коли і що має робити до пізньої осені, переставав уболівати за хліборобську справу. Нехіть і байдужість закрадалися в душі.

Варто зауважити, що виробничі процеси та проблеми письменник змальовує на високому художньому рівні. У цьому плані цікавим є погляд У. Самчука на пристосуванців. Образ “невеличкого сучкуватого дядька з хитрими малоросійськими очима” [1, 142] з’являється уже в першу колективну осінь.

Під його орудою - дюжина таких самих. “Всі ударники. Перші дістають пайок. Дістають справно, щодня. Сонце, дзвони, молитви! Що ви в порівнянні з радістю щодня діставати пайок?” [1, 142]. Так природньо У. Самчук поєднує патетику з прозою і, вдало використавши гумор, показує всю нікчемність нових порядків, що виявляються марнотратством, зрівнялівкою і, зрештою, тупцюванням на місці. Барак, який будувався для “спання робітників”, уже майже був готовий; “...але того останнього (вечора) ударний безпалький дядько забув у трісках свою цигарку, загорнуту у вату. І як гарно горів того вечора новий барак. Як метушилися бідні ударники, підкидаючи в огонь тріски. Скільки гармидеру, скільки турбот. Але барак все одно зник. Ударники почали наново. Хитроокі дядьки тешуть далі” [1, 142]. Вони зрозуміли: “спішити нічого, ...від пайка не втечеш, бодай зі шкури ліз”, а втрачати пайок — нерозумно.

Пародійність ситуації беззаперечна. Та, на жаль, тут більше гіркоти: руйнується українське село, починається ерозія психології трудівника землі.

Однак невеличку надію У. Самчук вбачає і в цій ситуації. Він показує, як збоку стоять селяни, спостерігають, що відбувається, “курять махорку і з’їдають сарказмами владу”, вважаючи, що не зле було б, “коли б вона, так Бог дав, по плану ноги витягнула” [1, 144]. Розмова ведеться тихо, майже інтимно. Адже скрізь підстерігає небезпека, і стати жертвою Сибіру дуже легко. У. Самчук знав і про репресії як метод нищення України, і, як бачимо, не обминув цього факту у своєму творі. Загалом обізнаність автора з усіма способами руйнування України вражаюча. У. Самчук ніби сам всюди побував, все побачив своїми очима, нічого не залишив без уваги, побачене типізував, узагальнив і віддав на суд читачеві: ось він образ України, що “корчиться з руйнування України вражаюча. Він ніби сам всюди побував, все побачив своїми

очима, нічого не залишив без уваги, побачене типізував, узагальнив і віддав на суд читачеві: ось він, образ України, що “корчиться з голоду колгоспів, обливається потом, рие свій чорнозем і видирає з землі “хлеб” [1, 143], якого для влади все мало і мало. Стенографічні повідомлення, що йдуть “зі столиці, півстолиці” (іронія болю – І. Д.) ніби вмонтовані у тканину тексту, вносять особливий неспокій, передчуття лиха: “Україна хлеба! Давай хлеб!” Телеграфні дроты, телефонні дзвінки, голосномовники й надавачі – “хлеба!”.

Підійшовши ближче до зображення подій, пов’язаних з голодом, письменник все частіше переводить увагу читача із сфери соціально-політичної у психологічну. Найкраще це простежується на образі Марії. Її життя давно почало набирати іншого сенсу. Власне відтоді, коли у німецькому полоні помирав з голоду старший син Демко. Не минула безслідно руїна власного господарства, знищеного вогнем на Великдень. Болісно вдарило по матері відчуження середнього сина – Максима. А втрата наймолодшого – Лавріна – докорінно підірвала сили. Фізичний зв’язок зі світом існує хіба лише тому, що мучиться ще на світі з донечкою Надійка. Все інше для Марії втратило сенс. Сприйняття світу набирає трансцендентних ознак. Вона згасає так, як вмирає звичний український селянський устрій, як вмовкають дзвони на давніх храмах. Марія помирає поступово, щодня і якимось ніби усвідомлено, хоча і з чужої волі.

Отож, якщо Марія узагальнений образ України, то у її власній смерті, як і в смерті синів вбачаємо загибель України. У цьому зв’язку Гр. Штонь сказав, що “трагедії такого великого штибу у смерті старої жінки – Марії не відчувалося б, якби “читач з кожною сторінкою твору усе чіткіш не усвідомлював, що у цій старій жінці уособлена сама Україна, несхитна у моральних своїх навичках та переконаннях, але беззахисна перед злом” [2, 227].

Завдяки широкому охопленню різних способів руйнування України у 30-х роках роман У. Самчука “Марія” залишиться, на наше переконання, в історії української літератури як художній твір з явною автентичною ознакою, а тому - і в свідомості все нових поколінь читачів.

Література:

1. Самчук У. Марія. – К., 1991.
2. Штонь Г. Улас Самчук // Історія української літератури ХХ ст. : У 2-х кн. – Кн. 2. – К., 1998.

3. Костюк Г. Улас Самчук // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики: У 4-х кн. – Кн. 2. – К., 1994.